

ІСТОРИКО-ЦЕРКОВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖВОЄННОГО ЛЬВОВА У ЖУРНАЛІ “ЗАПИСКИ ЧИНУ СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО”

На основі узагальнення опублікованих і неопублікованих джерел у статті розглядається процес заснування та функціонування журналу “Записки Чину св. Василія Великого”. Застосовуючи принципи проблемної систематизації, автор аналізує тематику статей, виявляє прагнення редактора видання Й.Скрутеня щодо створення нового друкованого органу Чину та відкриття на базі василіяніського монастиря наукового товариства.

У період між двома світовими війнами у львівському василіяніському монастирі св. Онуфрія утворився своєрідний науковий осередок, друкованим органом якого були “Записки Чину св. Василія Великого” (далі – “Записки Чину”, “Записки”). Редакторів цього видання о. Йосафатові Скрутеню вдалося згуртувати широке коло науковців не тільки з представників греко-католицького духовенства, але й світських учених різних гуманітарних спеціальностей (істориків, мистецтвознавців, філологів) та віросповідань. Невдовзі “Записки Чину” стали авторитетною важливою ланкою церковної історіографії міжвоєнного Львова. Вони і досі є цінним джерелом тогочасної української церковно-історичної думки. У цій статті ми спробуємо з’ясувати обставини створення і роботи “Записок”, що продемонструє конкретну (видавничу) форму розвитку церковно-історичної науки.

Короткі дані про обставини заснування “Записок Чину” подала редакційна стаття, вміщена у першому номері журналу [5, 8 – 9]. У ній повідомлялося, що ідея видання наукового органу довго визрівала у середовищі ченців-василіян. 29 квітня 1920 року на засіданні капітули у львівському монастирі св. Онуфрія була прийнята ухвала почати випуск часопису. Через несприятливі обставини її реалізацію довелося відкласти. 4 січня 1922 року на заклик настоятеля монастиря зібралось 6 уповноважених василіян, які підтвердили попередню постанову. Однак через відсутність

протоігумена Чина, о. А.Калиша довелося знову чекати. Тільки у 1924 році він остаточно затвердив проект.

Спроба дослідження початкової історії журналу була зроблена лише у 70-х рр. У статті о. М.Ваврика [1, 1 – 18] простежувався розвиток “Записок” у міжвоєнний час. Вчений докладно вивчив матеріали видання та відгуки про нього інших друкованих органів часу, використавши спогади співробітників часопису о. Гліба Кінаха та о. Іринія Назарка. Тому його дослідження певною мірою розкриває питання. Однак сучасна історична наука оперує ширшим колом джерел. Зокрема вивчати діяльність видавництва допомагає частково опубліковане листування [2, 172 – 175]) Й.Скрутеня та його помічника Романа-Степана Луканя [матеріали знаходяться у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові під №№ 376 (Скрутець Йосафат) та 364 (Лукань Степан-Роман)]. Чимало документів про видання розміщені у фонді № 684 (Протоігуменат монастирів ордену Василя області Спасителя у Львові) у справах монастиря у Жовкві, де зосереджені дані про діяльність місцевої друкарні та матеріали редакції “Записок Чину”. Це значно розширює наше уявлення про творчу лабораторію наукового журналу, редагування, критерії відбору текстів тощо.

М.Ваврик наголошує, що задум створення науково-історичного василіянського часопису належав протоігуменові Чину о. Платоніду Філясу (1864 – 1930) [1, 3 – 5]. Впорядковуючи багаті монастирські архівні фонди, він сподівався на публікацію цих матеріалів. Протоігумен доручив займатися архівальною та видавничою справою молодим василіянам – Глібу Кінаху, Івану Багану та Йосафату Скрутеню, які здобули освіту в університетах Рима та Інсбрука. Початок Першої світової війни перекреслив надії Філяса розпочати видання найближчим часом. У 1919 році польська окупаційна влада конфіскувала василіянську друкарню у м. Жовкві. Лише після втручання папського нунція в Польщі Ахілла Ратті (згодом папи Пія XI) [1, 6] її повернули на початку двадцятих років. Дозвіл на відкриття друкованого органу став важливою подією не тільки для василіянського чернецтва, для котрого, за висловом Й.Скрутеня, “видавнича і письменницька праця... традиційна й

істотна для його уставу та духа" [III, 4 – 5], але й для всієї української науки.

На адресу новоствореного часопису надходили привітання. Серед перших – від редакції львівського наукового збірника "Богословія" (заснованого на рік раніше), яку очолював о. Йосип Сліпий. У привітанні зазначалося, що завдяки "Богословію" поживавися теологічно-науковий рух, доказом якого є поява нового видання [1, 11]. Всього привітання надіслали понад 30 українських та іноземних видань, а також науковці з усього світу: М.Фасмер, А.Гайзенберг, А.Пальмірі, М. Д'Ербіні, А.Мазон. У листі від 8 травня 1925 р. П. Гаспаррі, секретаря папи Пія XI, зазначено, що Апостольська столиця також вітає новий часопис.

Переглядаючи перші три випуски "Записок Чину", митрополит Андрей Шептицький писав у 1926 році Й.Скрутеню, що "сама ідея видавати друком то всьо, що зберігається по Василиянських бібліотеках і архівах і тим прислужитись в праці над досліджуванням історії української церкви і Народу – без сумніву гарна і висока. Кожному знана роля, яку відігравав і відіграє Чин св. Василя Великого в історії нашої Церкви і цілого Українського Народу. Тим то і документи, переховувані у Василиянських архівах, представляють неоцінену вартість для нашої історії. Се стверджує і зміст вже хоч би тих трьох випусків і їх появу треба повітати як новий доказ нашого культурного надбання" [II, 5]. Наприкінці листа голова УТКЦ поблагословив роботу над збірником та побажав йому довгого життя.

Провідна роль у справі видання журналу належить його редакторові, який обіймав посаду директора Центрального василіянського архіву у Львові. Своім моральним обов'язком він вважав здійснення на сторінках "Записок Чину" намірів П.Філяса та багатьох інших – друкувати передусім матеріали василіянського архіву, а також інших установ, які містили б джерела про українську Церкву та чернецтво. Передбачалося, що "Записки" друкуватимуть: 1) булли і декрети Апостольського Престолу, що стосуються Чину; 2) грамоти і привілеї, видані для цілого Чину або для одного монастиря чи провінції; 3) списки давніх чи новіших капітул; 4) акти візитацій; 5) протоколи консулт; 6) інвентарі монастирів;

7) каталоги ченців; 8) хроніку Чину, провінцій і монастирів; 9) листи та інші документи. Чітка структура видання дозволяла раціонально розмістити вищеназвані документи. Часопис мав кілька рубрик: 1) статті; 2) матеріали; 3) miscellanea, для розміщення різних матеріалів, які не входили в інші відділи, хроніку, новини наукового світу; 4) бібліографія [5, 9].

Довший час уся видавнича робота лежала на плечах Й.Скрутеня. Він виконував функції головного редактора, адміністратора, коректора. З приводу цього він писав у листі до І.Борщака від 3 травня 1933 р.: “Працюю сам один самітній, вкладаючи у кожне видання багато труду і нервів. На “Записки ЧСВВ” дивлюся, як на малу дитину і свідомий сього, що наколи я нині замкнув очі чи не хотів далі видавати, так з певністю “Записки ЧСВВ” перестали б виходити...” [2, 173]. Ситуація ускладнювалася ще і тим, що редакція збірника була розташована у тісних мурах святооунуфрїївського монастиря у Львові, а друкарня – у Жовкві. У 1931 році Й.Скрутеню виділили просторе приміщення у Жовківському монастирі, що дало змогу на місці стежити за випуском “Записок Чину”. Однак тепер доводилося витратити багато часу на відвідини львівських архівів, бібліотек і на контактування з науковими установами, зокрема з Науковим Товариством імені Шевченка (у 1930 році Й.Скрутень за рекомендацією І.Крип’якевича став дійсним членом НТШ), а також Богословським Науковим Товариством (дійсний член з 1927 р.) та Греко-Католицькою Богословською Академією (професор цієї Академії з 1928 р.). Згодом науковець почав працювати для Польського Біографічного словника над життєписами видатних василіян та інших постатей української церкви, інформація про яких була у святооунуфрїївському архіві. Тому у 1935 році Й.Скрутень повернувся до тісного видавничого приміщення львівського монастиря [1, 13].

Труднощі не засмучували Й.Скрутеня. Як свідчить його лист 1932 року (ймовірно, до протоігуменату Чину) [III, 6 – 7], головний редактор “Записок” ще й плекав надію на відкриття нового друкованого органу Чину, що мав вийти вже “1 січня 1932 року... неначе заповіт ювілею (василіянської реформи).” При цьому він

сподівався на допомогу, зазначаючи, що “кожний василіянин, працюючи в науці, в письменстві, в журналістиці, повинен чимось причинитися до цього”. Майбутнє видання мало поки що виходити при “Записках”, доповнюючи їх, та друкувати хроніку подій у Чині. Тоді ж Скрутень, оперуючи досвідом роботи над “Записками Чину”, розробив план видавництва у Чині, що було кроком до створення наукової василіянської організації на зразок Богословського Наукового Товариства. Така організація мала б, очевидно, постати на базі василіянського видавництва. Й.Скрутень писав, що “видавничо-письменницька праця виявляє себе двома формами: формою стислою і науковою та формою свobodною і популярною. Наслідком сього вона ділиться: 1) на наукову і 2) на популяризовану науку” [Ш, 7]. Щодо першої, то мета її полягає у розвитку науки у Чині (передусім, на думку Й.Скрутеня, у ділянці теології, філософії та історії Церкви), підготовці наукових кадрів серед ченців-василіян та сприянні їхній дослідницькій та видавничій діяльності. Для цього потрібно провадити наукову роботу у вигляді семінарів та гуртків; організовувати наукові доповіді та дискусії; публікувати наукові праці у періодичних і неперіодичних виданнях тощо. Кожен василіянин-науковець повинен друкуватися у різних журналах, виступати на наукових засіданнях, з’їздах, святочних зібраннях, вечорах, академіях з інформацією про важливі події у василіянському Чині та про видатних його постатей, брати участь у виборах членів наукових товариств, опікуватися пам’ятками культури і мистецтва, стежити за їхнім збереженням у бібліотеках, музеях, архівах, виступати на вшановувати їх відкриттям меморіальних таблиць, пам’ятників, виставками тощо. Й. Скрутень також покладав великі надії на популяризацію науки, яка повинна “пізнавати і будити пошану та пієтизм для всього Католицького, так зокрема для всіх історичних пам’яток” [Ш, 7].

З року на рік обсяг “Записок Чину” збільшувався. Заплановані 450-500 сторінок не могли вмістити всієї інформації через великий обсяг статей та рецензійного відділу з “Оглядом надісланих книг”, який готував сам Й.Скрутень. Видання збірника забирало багато часу, який затрачався на збір і коректуру статей та рецензій. Важливо було також простежити за друком архівних матеріалів

літописів, життєписів та ін., дотримуючись правил тогочасної едиційної археографії.

Незважаючи на труднощі, Й.Скрутеню вдалося, дотримуючись періодичності, до 1930 року видати три томи "Записок" у сімох випусках. Однак наступні випуски журналу затримувалися. Так, поява першої частини IV тому запізнювалася через опрацювання ним "Вступу до історії Церкви на Україні" С.Томашівського. Смерть цього вченого (1930) була важкою втратою для василіянського видавництва, насамперед для його головного редактора, який заохочував покійного працювати над історією української Церкви та організував для цього фінансову підтримку перемиського єпископа Йосафата Копиловського. Саме Й.Скрутень доповнив статтю Томашівського на 30 сторінок друку, віднайшовши у матеріалах дослідника інформацію про церковну історію з 1078 по 1169 р. і фрагментарно 1240 р. [1, 12]. Друга частина IV тому, присвячена 1600-річчю народження св. Василя Великого, також затримувалася. З наступних випусків "Записок Чину" тільки перша половина VI тому вийшла вчасно (1936 р.). У V томі збірника планувалося вмістити матеріали, присвячені ювілею василіянської реформи (1882-1932). Проте вони не вийшли друком через смерть відповідального за випуск П.Філяса. Крім усього, взимку 1937/38 р. жовківська друкарня була зачинена на ремонт. Згодом V том змінив тематику, насвітлюючи історію Лаврівського монастиря. Більшість його матеріалів редагував молодий помічник Й.Скрутеня о. Роман Лукань. Він підготував до друку також бібліографічний огляд праць з історії УГКЦ та василіянського чернецтва.

Початок Другої світової війни став на перешкоді видавництву. У вересні 1939 року радянські війська зруйнували Жовківську друкарню разом з її фондами. Й.Скрутень змушений був емігрувати, залишивши у Львові всі матеріали збірників.

У 1941 році Р.Луканю все ж вдалося реконструювати невеличке число примірників V-го тому "Записок Чину" і випустити їх з новою датою – 1932 – 1941 рр. У ньому він подав детальний зміст двох збірників, видавництво яких затримувалося через ремонт друкарні.

За долею збірника стежив з-за кордону Й.Скрутень. З цього приводу засновник "Записок" дуже хвилювався: "Поперечитував я всі Ваші статті і сердечно Вам з того приводу gratulую. Бачу, що Ви, о.Романе, тепер там великий потентат пера. Щастя Вам, Боже! Тільки в одному просив би я Вас бути більше осторожним і не фальшувати історії. Маю на думці "Записки ЧСВВ", їх повстання, розвій, видавання, тощо" [2, 181-182].

Крім редакторської праці, Р.Лукань, до власної трагічної загибелі у 1943 р., працював бібліотекарем василянського монастиря та сповнював душпастирські обов'язки у церкві св.Онуфрія у Львові [1, 25].

Усього до Другої світової війни, включаючи V том, вийшло 6 томів Записок Чину (Том I. – Вип.1. – Жовква, 1924; Вип. 2 – 3. – Жовква, 1925; Вип. 4. – Жовква, 1927; Том II. – Вип. 1 – 2. – Жовква, 1926; Вип. 3 – 4. – Жовква, 1927; Том III. – Вип. 1 – 2. – Жовква, 1928; Вип. 3 – 4. – Львів, 1930; Том IV. – Вип. 1 – 2. – Жовква, 1932; Вип. 3 – 4. Без місця і дати випуску; Том V. – Вип. 1 – 4. – Львів, 1932 – 1941; Том VI. – Вип.1 – 2. – Львів – Жовква, 1936).

У збірнику друкувалися відомі українські науковці (наддніпряниці М.Андрусак, М.Возняк, Б.Барвінський, Я.Гординський, В.Гаджега, В.Залозецький, А.Іщак, І.Крип'якевич, Г.Кінах, Т.Коструба, Р.Лукань, І.Свенціцький, С.Томашівський, В.Щурат та інші; наддніпряниці І.Огієнко, В.Заїкин (у той час проживали у Львові) та інші). Вийшли праці росіянина А.Петрова, поляка А.Боровського та ін. У бібліографічному відділі рецензувалися праці не тільки українських вчених, але і дослідження (не тільки історичні, але й філософські, богословські, мистецтвознавчі) європейських науковців М.Баумгартена, Г.Гофмана, С.Гросса, Ф.Дворніка, С.Закшевського, Б.Ляйба, Л.Пастора, Й.Схрейверса, та багатьох інших, а також учених радянської України, серед яких перебував Михайло Грушевський. Перелік вміщених у "Записках" статей і матеріалів подає Індекс видання за 1924 – 1949 р., складений Й.Скрутнем на еміграції [6, 1 – 26], а також праця Р.Луканя "Список книжок видавництва ЧСВВ в Жовкві" [4, 407 – 410].

Як і планувалося, тематика збірника стосувалася переважно історії українських монастирів василіянського Чину. Чимало статей історико-церковного змісту було присвячено патронові василіян – Василю Великому. Значну вартість мають статті про українське чернече життя. Джерела цього питання, як ми вже зазначили, містив багатий василіянський архів. Й.Скрутень умістив на сторінках “Записок” такі свої дослідження, як “Синопись” пліснесько-підгорецького монастиря”, “Велямина Рутського Правила для монахів Ч. св. Василя Великого” (у співавторстві з Г.Кінахом), “Життєписи Василіян (виймок з рукописного збірника митр. Льва Кишки)” та ін. Крім нього, свої археографічні статті, присвячені історії василіянських монастирів Закарпаття, друкував вже згаданий Г.Кінах: “Монаший собор у Мукачеві 1749 р.”, “Акти трьох монаших Соборів” “Посіщення марамороських монастирів 1749 р.”. У “Записках Чину” публікувалися також матеріали з колекції зібрань іноземних архівів, головним чином польських та ватиканських. На особливу увагу заслуговує праця К.Королевського “*Catalogus Archivi Procuratoris Generalis Ecclesiae Ruthenae in Urbe*”.

Статті охоплювали також широку географію василіянських монастирів. Цій темі присвячували свої праці І.Крип'якевич (“Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталога”), М.Голубець (“Матеріали до каталогу василіянських монастирів у Галичині”), І.Кладочний (“Василіянський монастир у Варшаві і його судьба”), М.Коструба (“Неіснуючий монастир оо. Василіян у Чорткові”), В.Карпович (“Скальний монастир у Розгірчі”), В.Толочко (“Василіяни на Жмуді”), Й.Скрутень (“І.Франко: Василіяни в Туриську”).

Питання василіянської освіти наświetлювали Ю.Лір (“До історії Василіян, студіюючих в Брунсбергені”), Р.Лукань (“Причини до історії бучацьких шкіл”), Й.Скрутень (“Сторінка з історії монастирської школи в Лаврові”, “Академічний семінар в сучасних школах ЧСВВ. Його вартість і значіння”), В.Маркевич (“З минулого Жировицької Семинарії”).

Особливо цікавили науковців постаті української церковної історії. Так, полоцькому єпископові Йосафату Кунцевичу (1575 – 1623) було присвячено перший том “Записок Чину” та чимало статей у інших книгах збірника. До нього ввійшли переважно

дослідження Й.Скрутеня: “Причинки до актів розпізнання мощів св. Йосафата”, “Рідка пам’ятка по св. Йосафаті”, “Перший життєпис св. Йосафата”, “Два життєписи св. Йосафата”, “Рукописний збірник о. П.Шиманського про св. Йосафата”, “Relacya o zamord: bł. Józafata”. Крім того, видатним особам церковної історії були присвячені статті С.Томашівського “Предтеча Ісидора. Петро Акеревич, незнаний митрополит руський (1241 – 1245)”, “Боярин чи ігумен? (Причинок до питання про особу митрополита Петра Акеревича)”; В.Заїкина “Преподобний Стефан, єпископ Володимирський і Галицький”; В. Гаджеги “Й.Волопиновський, єпископ Мукачівський і І.Малаховський, єпископ Перемиський, як єпископ Мукачівський”; владикам Ю.Винницькому, Й.Шумлянському та іншим було присвячено праці М.Андрусяка: “Записник митрополита Ю.Винницького з 1706 р.”, “Пастирські листи галицьких владик кінця XVIII ст.”, “Боротьба за єпископську катедру”, “Матеріали до історії львівського єпископства в 1667 – 1677 рр.”.

Як і в інших церковно-історичних друкованих органах міжвоєнного Львова, на сторінках “Записок Чину” пропагувалася ідея церковної єдності (унійна ідея) у її греко-католицькій інтерпретації. Однак це аніскільки не применшує ролі цього видання для української церковно-історичної науки, а тільки підкреслює візі на історію Церкви переважної більшості дописувачів “Записок”. Важливо й те, що на сторінках збірника, як уже згадувалося, друкувалися представники інших конфесій, розглядалися концепції церковної історії іноземних авторів, хоча редакція не завжди їх поділяла. Така позиція, однак, не свідчить про сепарацію церковно-історичної думки, а про намагання спільно вирішувати її питання.

I. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 364. – Оп. 1. – Спр. 1.

II. ЦДІАЛ. – Ф. 376. – Оп. 1. – Спр. 164.

III. ЦДІАЛ. – Ф. 684. – Оп. 1. – Спр. 1747.

1. Ваврик М.М. ЧСВВ. До постановя першої серії “Записок Чина св. Василя Великого” (1924 – 1948) // Записки Чину св. Василя Великого (далі – ЗЧСВВ). – Рим: Видавництво ЧСВВ, 1974. – Т. 1 – 4. – Виш. 1 – 2. – С. 1 – 18.

2. Крипталович У. Листи Івана Йосафата Скрутеня до Романа Луканя // Україна модерна. – Львів: Інститут історичних досліджень імені Івана Франка, 1996. – Число 1. – С. 172 – 185.

3. Назарко Ір. І. ЧСВВ. Мої спомини про о. Й.Скрутня, ЧСВВ (1894 – 1951) // ЗЧСВВ. – Рим: Видавництво ЧСВВ, 1974. – Т. 1 – 4. – Вип. 1 – 2. – С. 293 – 302.

4. Лукань Р. ЧСВВ. Список книжок видавництва ЧСВВ в Жовкві // ЗЧСВВ. – Рим: Видавництво ЧСВВ, 1967. – Т. XI/V. – Вип. 1 – 4. – С. 389 – 420.

5. Скрутень Й. Передмова // ЗЧСВВ. – Жовква: Видавництво ЧСВВ, 1924. – Т. I. – Вип. 1. – С. 8 – 9.

6. Skrutęń P.J. OSBM. Index Analectorum O.S.B.M. – Romae: B.V., 1949. – P. 1 – 26.

Лидія Тymiш. Історико-церковні дослідження Львова між війнами в журналі “Записки Ордену св. Василя Великого”. На основі обобщення опублікованих і неопублікованих джерел в статті розглядається процес створення і функціонування журналу “Записки Ордену св. Василя Великого”. Застосовуючи принципи проблемної систематизації, автор аналізує тематику статей, виявляє наміри редактора Й.Скрутеня створити нове друковане видання Ордену і відкрити на базі василіанського монастиря наукове товариство.

Lidia Tymish. Historic-ecclesiastical investigations in Lviv between wars in the magazine “Notes of St. Basil’s Order”. On the basis of generalizing of the published and nonpublished sources, the article considers the process of the foundation and functioning of the magazine “Notes of St. Basil’s Order”. Applying the principles of problem systematization, the author analyzes the themes of the articles, reveals the editor I.S. Skruten’s intentions to form a new publishing organ of the Order and create a scientific society on the basis of Basilian monastery.